

Irena Selišnik, Petra Testen Koren, Ana Cergol Paradiž

»Govori se, da je gospa [Marija Pfeifer] s solznimi očmi prosila Jakliča, naj ji pomaga, prosjačit glasove za njenega Viljema.«

Kako so moški in ženske prestopali meje spolnih vlog v dolgem 19. stoletju

SELIŠNIK Irena, dr., izredna profesorica
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek
za zgodovino, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana,
irena.selisnik@ff.uni-lj.si

TESTEN KOREN Petra, dr., znanstvena sodelavka,
ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino, Novi
trg 2, 1000 SI-Ljubljana, petra.testen@zrc-sazu.si

CERGOL PARADIŽ Ana, dr., docentka,
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek
za zgodovino, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana,
Ana.CergolParadiz@ff.uni-lj.si

316.346.2-055.1/2"18"

»GOVORI SE, DA JE GOSPA [MARIJA PFEIFER]
S SOLZNIMI OČMI PROSILA JAKLIČA, NAJ JI
POMAGA, PROSJAČIT GLASOVE ZA NJENEGA
VILJEMA.«

*Kako so moški in ženske prestopali meje spolnih vlog v
dolgem 19. stoletju*

Analiza razmerja med zasebnim in javnim prostorom v 19. stoletju kaže, da je bila dihotomija med obema sferama v resnici mnogo bolj fluidna, kot so jo predstavljali sodobni ideologi in misleci. Čeprav je uradni diskurz ženskam pripisoval vlogo varuhinj doma in družine, nam empirični primeri iz slovenskega meščanskega okolja razkrijejo, da so bile ženske aktivne soustvarjalke gospodarskega, družbenega in celo političnega življenja. Njihovo delovanje – od sodelovanja v družinskih podjetjih do uporabe družabnih dogodkov za politično posredovanje – dokazuje, da je bilo zasebno vedno že prepleteno z javnim in da so ženske v teh okvirih razvijale lastne oblike vpliva in avtonomije. Meščanska družba je s tem razkrila notranje protislovje med ideološkim idealom »angela v hiši« in dejanskimi praksami, ki so ženskam omogočale, da so znotraj omejitev sistema aktivno soustvarjale njegovo delovanje.

Ključne besede: zasebno vs. javno, diskurz/ideal vs. praksa, spol

SELIŠNIK Irena, PhD, Associate Professor,
University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of
History, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia,
irena.selisnik@ff.uni-lj.si

TESTEN KOREN Petra, PhD, Research Associate, ZRC
SAZU, Institute of Cultural History, Novi trg 2, 1000
Ljubljana, Slovenia, petra.testen@zrc-sazu.si

CERGOL PARADIŽ Ana, PhD, Assistant Professor,
University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of
History, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia,
ana.cergolparadiz@ff.uni-lj.si

316.346.2-055.1/2"18"

»IT IS SAID THAT MRS. [MARIJA PFEIFER], WITH
TEARS IN HER EYES, ASKED JAKLIČ TO HELP
HER BEG FOR VOTES FOR HER VILJEM.«

*How Men and Women Crossed the Boundaries of Gender
Roles in the Long Nineteenth Century*

An analysis of the relationship between the private and public spheres in the nineteenth century shows that the dichotomy between them was far more fluid than contemporary ideologues and thinkers portrayed it. Although official discourse assigned women the role of guardians of the home and family, empirical examples from the Slovenian middle-class environment reveal that women were active participants in economic, social, and even political life. Their activities—from involvement in family businesses to the use of social events for political mediation—demonstrate that the private sphere was always intertwined with the public one and that women developed their own forms of influence and autonomy within these frameworks. Middle-class society thus revealed an internal contradiction between the ideological ideal of the "angel in the house" and the actual practices that enabled women, despite its limitations, to play an active role in shaping the system.

Keywords: private vs. public, discourse/ideal vs. practice, gender

V 19. stoletju je diskurz o naravni delitvi delokroga med ženskami in moškimi močno prevladoval,¹ kar lepo izrazijo misli nekaterih pomembnih mož na Slovenskem, kot je bil denimo Anton Mahnič, ki je na objavljen članek Marice Nadlišek odgovoril, da mora ženska delovati v okviru doma in ne javno: »Žena deluj privatno, deluj v ožjem krogu družine, a v javnost ne zahajaj! ... žena v javnosti – molči!«² Sredi 19. stoletja tako ni manjkalo intelektualcev, ki so sodili, da so »ženske bitja brez moškega genija in intelekta, premorejo pa več miline, srca in ljubezni«.³ Podobne misli so delili številni sodobniki na obeh glavnih ideoloških političnih polih. Ko je Lovro Toman ob neki priložnosti v diskusiji o literaturi v prijateljski družbi svoja prepričanja utemeljeval tudi z mnenji svoje zaročenke Josipine Urbančič Turnograjske, je Janez Trdina slednjega zavrnil z besedami, da »naj se babe v te reči ne mešajo, naj rajši primejo za igle in burkle! Za pametne ljudi so ženske avtoritete le v kuhinji in v postelji«.⁴ Večina moških je tako menila, da naj ženske ostanejo zveste svojemu naravnemu poklicu, tj. materinstvu in vzgoji otrok, nekateri pa so z nadaljnjim razvojem sicer vse bolj dopuščali tudi možnost, da ženske zanima izobrazba in nekatere predvsem samske ženske opravljanje strokovnega poklica.⁵ Kot je zapisal Peter Vodopivec, se kmetijski in meščanski družinski ideali v drugi polovici 19. stoletja niso v ničemer razlikovali od preostale Avstrije in Evrope ali med liberalci in konservativci. Oče je bil kot družinski poglavar odgovoren za družinsko premoženje in materialno blagostanje družine,

mati pa za skrb in vzgojo otrok.⁶ Toda na prelomu 19. v 20. stoletje se je dotedanji diskurz vse bolj postavljalo pod vprašaj, ženske so začele vstopati v javno v okviru različnih ženskih društev, ženskih glasil, kot avtorice leposlovnih in publicističnih del. S pridružitvijo žensk učiteljem in uradnikom ter intenzivnejšim izobraževanjem se je pričelo oblikovati žensko gibanje, ki si je prizadevalo za širšo emancipacijo in premik v polja, kjer si njihove prisotnosti pred tem niso predstavljali niti najpogumnejši.⁷ Ženske so najprej vstopile v javni prostor, kasneje pa terjale tudi vstop v politiko⁸ in tiste dele trga delovne sile, ki niso bili povezani s skrbjo, vzgojo ali zgolj »podporo«.

Ilustrovani tednik se leta 1913 s skupinsko fotografijo poštne uradnice Marije Vrhovec s sodelavkami in ljubljanskim poštnim ravnateljem pokloni njeni petintridesetletni delovni dobi. (Ilustrovani tednik, 18. 7. 1913)

V pričujočem tekstu nas ne bo zanimal toliko prihod žensk v javno ali politično, pač pa odstopanja med zapovedanimi ideali in življenjsko prakso; v kolikšni meri je bila delitev na žensko in moško sfero dejansko prisotna oziroma ali je bila v popolnosti sploh mogoča v vsakdanjem življenju. V tem smislu se bomo osredotočili na slovensko meščanstvo in delovanje žensk pa tudi moških, ki je presegalo omejitve zasebne/družinske sfere. Pod drobnogled bo vzeto politično delovanje in sfera ženskega dela ter materinstvo/materinjenje. Opazovali bomo avtonomno delovanje žensk, ki so s svo-

¹ Članek je nastal v okviru projekta *Materinstvo in reprodukcijska politika v 19. in 20. stoletju* (J6-4602) ter dveh programov, *Slovenska zgodovina* (P6-0235) in *(Nova) Kulturna zgodovina intelektualne dediščine: slovenski historični prostor v evropskem kontekstu* (P6-0440), ki jih sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

² Mahnič, *Pisma o vzgoji*, 22–23.

³ Kos, *Zgodovina morale*, 384.

⁴ Povzeto po Kos, *Zgodovina morale*, 384.

⁵ Kazak, *Nekaj o ženskem vprašanju*, 107–114.

⁶ Vodopivec, *Kako so ženske na Slovenskem*, 31.

⁷ Prav tam, 43.

⁸ Selišnik, *Political socialization in Carniola*, 28–44.

jimi strategijami mirno prečile predpisane norme za dobro svoje družine, moža ali lastnih prepričanj. S svojimi ravnanji so pogumno posegale v drugačen delokrog, čeprav so se različni interesi občasno križali in je bil prvenstveni argument materinstva zavrnjen v imenu meščanskega tempa trdega dela in želje po ustvarjanju. Hkrati pa so se tudi nekateri moški vključevali v družinsko življenje in niso bili samo odsotni, strogi očetje.

Ideal zasebnega in javnega ter njegovo preseganje

V zgodovinopisju, ki se ukvarja s spolom, je že dolgo prisotna ugotovitev, da je bil »angel v hiši«, ki naj bi poosebljal delitev na moško in žensko sfero oziroma zasebno in javno, težko dosegljiv ideal.⁹ K temu je med drugim prispevalo dejstvo, da sta bili zasebna in javna sfera, t. i. »ženska« in »moška« sfera soodvisni in povezani, obenem pa v neprestanem soočanju pozicij moči in konfliktov. Poleg tega je delitev na obe sferi v preteklosti v zgodovinopisju spodbujala interpretacije, ki so ženske povezovale z žrtvijo ter jim tako odrekala aktivno vlogo, *agency* (sposobnost posameznika, da spremeni strukturo), ter prispevala k molku o tem, kako so ženske nemalokrat uspešno izpogajale svoje vloge nasproti moškimi.¹⁰ Prav tako je ta pogled spregledal pomembne podobnosti med moškimi in ženskimi življenji. Mnoge zgodovinske študije so zanikale obstoj povsem zasebnega ali javnega prostora, ki ski sta bila pogosto vzpostavljena kot opozicija drug proti drugemu; tako nekateri ugotavljajo, da je ločitev med zasebnim in javnim spregledala dinamiko v kateri obstoj zasebnega legitimira hegemonijo v javnem. Danaya Wright pokaže, da ravno ločevanje med zasebnim in javnim omogoča reprodukcijo družbenih hierarhij, saj zasebno deluje kot prostor, kjer se uveljavljajo in legitimirajo norme, vrednote in razmerja moči, ki nato strukturirajo tudi javno sfero. Tako razumljeno zasebno ni zgolj prostor avtonomije, temveč pomemben mehanizem družbene discipline in reprodukcije patriarhalnega reda.¹¹ Hkrati pa bomo lahko videli, da javno strukturira zasebno sfero.

Ilustrovani tednik maja 1911 objavi podobo Maruške Mrzel, prve slovenske železniške uradnice na Koroškem.
(*Ilustrovani tednik*, 5. 5. 1911)

Nezmožnost razločevanja med moško javno in žensko zasebno sfero se je seveda nabolj razločno pokazala pri nižjih družbenih slojih, pri katerih so bile zaradi sile razmer, največkrat premajhnega družinskega dohodka, ženske pogosto primorane prispevati k preživetju družine. Načelo t. i. ločenih sfer se je že v izhodišču kazalo kot uresničljivo zgolj premožnejšim/meščanskim slojem. Toda kaj kmalu so raziskave pokazale, da je slika še bolj kompleksna in da tudi v družinah, ki so pripadale meščanstvu, pogosto razločevanje med moško in žensko sfero ni bilo (docela) uveljavljeno. Ženske v meščanskih družinah so lahko pripomogle h kopičenju kapitala, in to ne zgolj v primerih, ko so njihovi soprogi domov prinesli skromnejše dohodke; ko govorimo o meščanstvu, žensko delo vendarle pogosto ni bilo le gospodinjstvo delo.¹² Enako – kot bomo videli – velja tudi za polje politike. Politiko tako lahko v širšem smislu definiramo kot vsako dejavnost, ki vodi družbeno skupnost v dosego določenih ciljev, v ožjem smislu pa združuje vsa družbena ravnanja in razmerja, ki se nanašajo na izvajanje oblasti.¹³ Tudi v ožjem smislu je politika povezana z aktivnostjo države in različnih subjek-

⁹ Bock, *Ženske v evropski zgodovini*, 150–151; Kerber, *Separate spheres*, 9–39.

¹⁰ Berger, *History and identity*, 109.

¹¹ Wright, *Theorizing history*, 47.

¹² Bock, *Ženske v evropski zgodovini*, 151.

¹³ Cerar, *Pravo in politika*, 15.

tov, zlasti političnih strank in interesnih skupin, ki želijo uveljaviti svoje interese. Toda med različnimi interesi najdemo tudi družinske interese, ki prav tako spodbujajo in usmerjajo politične procese, v katerih se sprejemajo odločitve, pomembne za celotno družbo.¹⁴ V teh okvirih so delovale tudi ženske akterke, ki so zasledovale lastne, zelo različne interese in vplivale na vodenje politike, čeprav jih po takratnih prepričanjih blizu institucionalizirane politike sploh ne bi smelo biti.

Meščanka v družinskem biznisu

Ženske so tekom življenja po vsej verjetnosti opravljale celo vrsto vlog, običajno tudi po več hkrati. Prenekatero delo ni sodilo med tipične poklicne kategorije oziroma tedaj ni bilo uradno prepoznano kot delo »v pridobitni sferi«. Marsikdaj pa so ženske, ki so opravljale povsem pridobitno delo, tudi izostale iz statistik.¹⁵ Že bežen pogled na popise prebivalstva v Ljubljani nam pokaže, da je bila Evgenija Šumi, por. Hribar označena v rubriki poklic zgolj kot »soproga tovarnarja«. ¹⁶ Evgenija Šumi Hribar je sicer praktično vodila tovarno pletenin, o čemer priča družinski spomin: »Evgenija je imela zelo razvit trgovski čut in je dejansko vodila tovarno na Zaloški cesti. Imela je 13 otrok. Nekaj dni po porodu je šla v pisarno tovarne, otroke pa pustila vzgojiteljicam.«¹⁷ Njena tovarniška delavka se je spominjala: »Točno ob 6. uri zjutraj je že sedela v pisarni in šele ob 11. uri zvečer je zapuščala delo.«¹⁸ Tudi otroci so znali povedati: »Oče je hodil po svojih poteh in bil mnogokrat na potovanju, mama je sedela v tovarniški pisarni ali hodila po tovarni in skladiščih. Nas otroke je krotila vzgojiteljica.«¹⁹ Zaradi delovne mame so se že takrat porajale zamere otrok zaradi pomanjkanja mamine skrbi in celo očitki nekaterih, da jih je ob preobilici dela zane-marjala. Mama je odgovarjala, da »to ni bila osebna krivda, temveč le način življenja v našem domu in

preobremenitev na delu in skrbih.«²⁰ Evgenija Šumi je bila v prvi vrsti podjetnica in optimalno razporejanje časa je bilo del njenega *modus operandi*, med drugim je tudi otrokom na pisma odgovarjala v telegrafskem slogu.²¹ Prav slednje priča o tem, kako zelo jo je njeno delo zaznamovalo tudi zasebno. Enostavne ločitve obeh sfer tako ni bilo, obe sta bili izpostavljeni medsebojnemu vplivu.

Povsem verjetno so podobne vloge igrale tudi druge meščanke z možmi, ki so bili ljubljanski podjetniki. To bi bržkone lahko trdili tudi za Franjo Buzzolini, ki je po smrti moža prevzela delikateso in tovarno salam. Produkte te tovarne je podjetnica med drugim izvažala v Italijo in Egipt.²² V popisih prebivalstva je v kategoriji poklic tudi sama zabeležena zgolj kot soproga.²³ Podobno je Josipina Vidmar označena zgolj za gospodinjjo v popisih prebivalstva,²⁴ čeprav je kot soproga obrtnika »urejala zadeve v hiši in hkrati šivala blago za dežnike« ter prodajala na sejmi.²⁵ Odlikovala naj bi jo velika podjetnost pri širitvi družinskega premoženja.²⁶

O veliki angažiranosti žensk v družinskih podjetjih tako po Evropi kot tudi na Slovenskem pričajo številni viri. Nemalokrat je bilo njihovo delo skrito in – kot ugotavljata Leonore Davidoff in Catherine Hall – zelo pogosto so meščanske ženske pomagale svojim moškim sorodnikom v trgovini in obrti.²⁷ Takšno vlogo je glede na lastne dnevniške zapiske v gospodinjstvu družine Širca imela tudi Barbara. Medtem ko je soprog s svojo sestro hodil po sejmi, je sama vodila trgovino in občasno opravljala tudi vlogo trgovske pomočnice, kar je vključevalo inventure, (raz)pakiranje zalog, organizacijo transporta ali pakiranje vrečk.²⁸ Enako je v meščanskem okolju delovala njena mati, ki je vodila gostišče

¹⁴ Igličar, *Sociologija prava*, 253–254.

¹⁵ Simonton, *European women's work*, 155.

¹⁶ Sistory, *Popis ljubljanskega prebivalstva, 1900: Gradišče*, https://www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/22/LJU_504-138-Gradisce-009-009.jpg.

¹⁷ Hribar, *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*, 103, glej tudi 107.

¹⁸ Prav tam, 107.

¹⁹ Prav tam, 85.

²⁰ Prav tam, 104.

²¹ Hribar, *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*, 105.

²² Fischer, *Odrptost slovenske industrije*, 42.

²³ Sistory, *Popis ljubljanskega prebivalstva, 1900: Stari trg*, https://www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/25/LJU_504-118-Stari_trg-028-03-00608.jpg.

²⁴ Sistory, *Popis ljubljanskega prebivalstva, 1900: Zvonarska ulica*, https://www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/22/LJU_504-169-Zvonarska_ulica-009-009.jpg.

²⁵ Vidmar, Josipina Vidmar, 134, 137; Vidmar, *Obrazi*, 5.

²⁶ Vidmar, *Spomini*, 41.

²⁷ Simonton, *European women's work*, 156.

²⁸ Širca, *Dnevnik Barbare Širca*, 87, 22, 107, 109, 140.

in v precejšnji meri samostojno in neodvisno od moža gospodarila.²⁹ Prav tako se je Janko Mlakar spominjal, da je njegov oče prepustil vodilno vlogo v gospodinjstvu in gospodarstvu (krojaški obrti) materi, da je sam le v miru lahko pisal.³⁰ Podobno ne bi bilo uspešnega podjetja Aleksandra Ličana, če ne bi posle vodila »visoko nadarjena žena, katere mati se je priženila v Bistrice iz ugledne ljubljanske trgovske hiše«. ³¹ Številni spomini ne kažejo le na prisotnost žensk v družinski ekonomiji posla, pač pa tudi na natančno delitev položajev, kjer predvidene vloge glede na spol, sorodstvene odnose in mesto v družini niso bile avtomatično dodeljene, temveč od utečenega celo odstopajo. Tudi materinska vloga tako ni bila povsem samoumevna, kot denimo v družini Širca, kjer so jo želele nad enim izmed otrok prevzeti tete in babice, otroke pa je varovala predvsem otroška dekla.³²

Pri »družinskem podjetju«, če tako razumemo družinsko celico in njene strategije preživetja, je k iluziji »življenja v lepi sobi«³³ – kot člani narodnozavedne slovenske meščanske družine Šantel sami označijo v svojih spominih obdobje, ki so ga preživeli v Gorici – doprinesla tudi mati Avgusta Šantel starejša. Medtem ko je njen mož Anton Šantel, matematik in fizik ter gimnazijski profesor s svojimi skromnimi dohodki kljub znanstvenim uspehom v svoji stroki iz dneva v dan s trdom skušal preživljati družino (od petih otrok sta dva umrla v rani mladosti), in je družina vsaj »navzven« skušala ohranjati vtis blagostanja ter slediti meščanskemu kodeksu (med drugim zgolj z eno »razkošno« obleko, glasbenimi dogodkih v salonu hiše – lepi sobi itd.). Z nenadejanim množičnim odzivom goriške javnosti na Avgustine sposobnosti portretiranja je z naročili meščanov za upodobitev kopij del starih mojstrov (izdelala naj bi okoli 500 del) vidno pripomogla k boljšemu gmotnemu položaju družine. K družinski blagajni je prispevala z umetniškim delom – slikarstvom, to pa ji je v Gorici prineslo tudi precejšnjo popularnost in ugled.³⁴

V družinski ekonomiji so seveda sodelovale ne zgolj soproge podjetnikov in obrtnikov, pač pa tudi že poročene hčere. Tak primer je soproga Frana Milčinskega, pravnika in sodnika, Marija Krejči, ki je v popisih prebivalstva označena zgolj kot žena/soproga.³⁵ Toda Marija Krejči, hči Antona Krejčija, krznarja in trgovca s klobuki, je zlasti v času prve svetovne vojne pomagala očetu v prodajalni, medtem ko je bilo njeno hišno gospodinjstvo prepuščeno v oskrbo drugim.³⁶ O pomoči hčera v družinskih podjetjih piše tudi Josip Sernec, ki se je spominjal, da je njegova mati morala pomagati svoji materi pri trgovini in »je morala na primer – ker takrat še ni bilo železnic – voziti večkrat v spremstvu starega zaupnega 'šafnerja' z visoko naloženimi vozovi (parizarji) do Trsta, tam oddajati blago, nakupovati in prejemati za obratno vožnjo drugo, južno blago«. ³⁷ Zlasti življenje vdov, ki so za možmi vodile gostilne,³⁸ trgovine in ostala podjetja, priča o tem, da so bile meščanke po navadi vpete v družinski posel, enako podjetne pa so bile tudi nekatere neporočene ženske, ki so si partnerja poiskale pozneje ali posel podedovale. Ženske pretežno niso bile lastnice velikih podjetij, so pa bile pomembne akterke v manjših obrteh ali trgovinah/gostilnah. Mnoge med njimi so premogle veliko podjetniške samoiniciativnosti, če pomislimo le na kreditno mrežo oz. mešetarstvo s posojanjem denarja v Ljubljani, še preden so jo dopolnile hranilnice in banke. Tudi tu najdemo presenetljivo veliko žensk »boljših in omikanih krogov«, ki so samostojno razpolagale s precejšnjimi vsotami denarja.³⁹

Ženski pritiski na politike

Da niti najstrožja delitev med zasebnim in političnim ne more vzdržati, pričajo številni primeri uporabe družabnih dogodkov za politične cilje v obdobju, ko večina žensk še ni imela političnih pravic. Teh primerov ne manjka niti na Kranjskem. Mednje bi lahko denimo uvrstili »volilno« popotovanje Ivana Hribarja in vrsto obiskov, kjer

²⁹ Prav tam, 10.

³⁰ Mlakar, *Spomini*, 50.

³¹ Žnideršič, *Spomini in zapiski*, 54.

³² Širca, *Dnevniki Barbare Širca*, 25.

³³ Šantel, *Življenje v lepi sobi*.

³⁴ Šelih et al., *Pozabljeni polovica*, 58.

³⁵ *Sistory, Popis ljubljanskega prebivalstva, 1900: Wolfova ulica*, https://www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/24/LJU_504-209-Wolfova_ulica-012-03-00613.jpg.

³⁶ Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, 8.

³⁷ Sernec, *Spomini*, 1.

³⁸ Pečnik, *Samo zaradi lakote in žeje*, 76.

³⁹ Smiljanić, »Obravnavo, kakoršna še ni bila v Ljubljani«, 241, 251.

so sodelovale tudi dame, za katerimi je stala želja pridobiti čim več podpore med volilnimi možmi.⁴⁰ Uporaba družabnosti za doseg političnih ciljev je v 19. stoletju postala legitimna politična strategija. John Boyer tako ugotavlja za krščanske socialce na Dunaju, da so se mnoge meščanske družine okoristile z uradnim in neuradnim nepotizmom in pokroviteljstvom, ki so ga zagotavljali ne le očetje, pač pa tudi matere. Družine so na ta način postale na pol javne gospodinske enote, kjer so bile politične vloge sicer različne, medtem ko so ostajale politične vrednote enake in so bili pogovori ter nameni dejanj skupni moškim in ženskam.⁴¹ Kot piše Catherine Allgore, je bilo navkljub delitvi na javno in zasebno, prav zasebno izkoriščeno za javno, pomembno vlogo pa so pri tem igrale ženske, ki so nastopale kot politične akterke in uporabljale družabne dogodke ter zasebno sfero za politične interese. Sprejemnica in zadnja (zasebna) soba v kavarni polni dima sta bili politični prostor s pogovori, v katerih so se kovali politični načrti, politika pa se je tako vršila v »politiki sprejemnice«, kakor slednja dejanja definira Allgore.⁴² O družabnostni politiki piše tudi Elaine Chalus, ki jo definira kot dejanja, v katerih so ženske svoje družabne spretnosti uporabile za promocijo svojih mož oziroma družin. Preko čajank so navezovale stike, ki so se okrepili z vabili na večerje, kjer so se nato v rahlo intimnejšem okolju stkale tesnejše vezi.⁴³ Med sprogami in sprogami je bilo na ta način vzpostavljeno politično partnerstvo, hkrati pa so jih tudi drugi moški v političnih krogih priznavali kot del funkcionalnega političnega sveta, kjer so bile družabnostne okoliščine pogosto uporabljene za politične namene.⁴⁴ Že v osemdesetih letih 20. stoletja je Paula Baker ugotavljala, da so ženske od nekdanj vplivale na ameriško politiko, čeprav so v 19. stoletju moški in ženske delovali v različnih političnih subkulturah, z različno močjo, načini

participacije ter cilji.⁴⁵ Dom je vendarle (lahko) bil izhodišče za politično akcijo.⁴⁶

Tudi slovenske meščanske, soproge moških, ki jim je politika odmerjala kruh, v tem pogledu niso bile izjema. Zagotovo je k šestim mandatom Viljema Pfeiferja v dunajskem parlamentu prispevala tudi njegova žena, Marija Pfeifer, ki je »sama ... peljala v Radelco in na Bučko za svojega Viljema agitirati! Osebnost se je obrnila do nečega Mat. Jakliča, posestnika na Jurčku pri Bučki. Milo mu je tožila, da volivci več ne marajo njenega Viljema za poslanca, ko je vendar, toliko dobrega storil za svoje volivce. Govori se, da je gospa s solznimi očmi prosila Jakliča, naj ji pomaga, prosjačit glasove za njenega Viljema.«⁴⁷ Vsi seveda niso imeli tako koristne soproge. Henrik Tuma je v svojih spominih z obžalovanjem ugotavljal, da mu njegova soproga ni sledila v javnem delovanju.⁴⁸ Prav tako »neuporabna« za politično dejavnost naj bi bila tudi prva »nemška« soproga Ivana Hribarja – Milica (Emilja).⁴⁹ V nasprotju s tem pa bi lahko označili za zelo koristno Franjo Tavčar. Sledi njenih posredovanj so vidne v dnevniku škofa Jegliča – in pri tem ni bila edina. Za pomiritev obeh sprtih taborov na Slovenskem je želela posredovati soproga deželnega predsednika Kranjske, baronica Olga Hein, ki je skušala doseči opustitev zborovanja katoliške stranke,⁵⁰ manj radikalno delovanje SLS⁵¹ in lepše pisanje *Slovenca*.⁵² Ali kot se spominja glavni katoliški organizator zadrug, duhovnik Evgen Lampe, je gospa Pehani poskušala vplivati nanj, da bi nekoliko spremenil politiko katoliških zadrug in tako ohranil hranilnico njenega moža Josipa v Žužemberku ter s tem preprečil bankrot družine.⁵³

Toda Franja Tavčar škofa Jegliča ni le prosila za bolj pomirljivo pisanje v *Slovencu*, saj je razpolagala z določeno močjo in se je s škofom lahko tudi pogajala. Njena simbolna vloga v obliki kanala za

⁴⁰ Hribar, *Moji spomini*, 127.

⁴¹ Boyer, *Culture and political crisis in Vienna*, 70.

⁴² Allgore, *Parlor politics*, 1, 2, 27.

⁴³ Primer lahko najdemo v pismih Frana Govekarja: »Da je pridobil člane, je vse vabil k sebi na dom 'na čaj' ter jim z gospo delal obiske.« Glej: Moravec, *Pisma Frana Govekarja*, 62.

⁴⁴ Chalus, *Elite women*, 669–697.

⁴⁵ Baker, *The domestication of politics*, 620–647.

⁴⁶ Prav tam, 624.

⁴⁷ Kako klerikalci agitirajo. *Slovenski narod*, 33, 1900, št. 263 (15. 11. 1900).

⁴⁸ Tuma, *Iz mojega življenja*, 206.

⁴⁹ Melik, *Hribar in Šuklje pred sodiščem*, 982.

⁵⁰ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 165, 171.

⁵¹ Prav tam, 171.

⁵² Prav tam, 199.

⁵³ Ambrožič, *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta*, 78.

neformalne dogovore o politiki kaže na njeno veliko zakulisno moč, ki so jo priznavale ne le ženske, pač pa tudi moški.⁵⁴ Želje za bolj pomirljivo pisanje *Slovenskega naroda* tako niso bile naslovljene na uredništvo časopisa, pač pa tudi na Franjo Tavčar, ki naj bi vplivala na svojega moža. Končno ni šlo le za vpliv, temveč predvsem za njeno moč, ki jo je imela kot voditeljica slovenskih liberalnih meščank v Ljubljani, saj so zelo učinkovito skrbele tudi za slovensko družabnostno politiko z organizacijo številnih plesov, dobrodelnih dogodkov in praznovanj.⁵⁵ Škof Jeglič se je tako dobro zavedal nevarnosti, ko je *Slovenec* z neko svojo notico razjezil liberalne gospe, in je želel situacijo mirno rešiti, saj bi mu Franja Tavčar lahko odpovedala sodelovanje

Franja Tavčar, osrednja predstavnica slovenskega meščanske liberalnega ženskega gibanja, s svojo podobo in delovanjem (so)oblikuje javni prostor. Oktobra 1911 jo časopis ujame upodobljeno v vlogi predsednice damskega odbora na cvetlični dan v Ljubljani. (Ilustrovani tednik, 13. 10. 1911)

⁵⁴ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 199. Nanjo se je po prvi svetovni vojni obrnil v zasebnem pismu minister Albert Kramer. Glej: ZAL LJU 331, Franja in Ivan Tavčar, Pismo Alberta Kramar, 24. 2. 1919.

⁵⁵ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 198–199, 201.

na »veliki ljudski zabavi«, ki jo je sam organiziral.⁵⁶ Njena odsotnost bi zagotovo pomenila odsotnost »delovnih rok« pri organizaciji dogodka, hkrati pa bi nakazovala še ostrejšo politično polarizacijo v kranjski prestolnici, ki bi tudi njemu odvzela del legitimnosti.

Neformalna moč meščank se je v medvojnem obdobju manjšala, saj so ženske začele oblikovati politiko preko bolj uradnih kanalov ženskih društev, toda prežitke simbolnega kapitala narodnih dam najdemo tudi v kasnejšem obdobju. Tako se je vodilna ljubljanska ženska elita zarotila proti drugi soprogi Ivana Hribarja, ki je po prvi svetovni vojni prevzela vlogo soproge kraljevega namestnika in s tem tudi organizacijo različnih sprejemov. Kot bivša kuharica oziroma služkinja se jim je za tako pomembno in reprezentativno vlogo zdela premalo izobražena in imenitna. Gospe so se odločile, da je ne bodo vabile na obiske. Toda pomanjkanje priložnosti za elitno družabnost v Ljubljani po prvi svetovni vojni jih je prisilo k spremembi odločitve; nazadnje je moral dr. Danilo Majaron posredovati za pomiritev.⁵⁷

V tem kontekstu velja omeniti še en zanimiv fragment, na katerega naletimo ob prebiranju korespondence med Henrikom Tumo in osemnajst let mlajšo Marijo Tuma, roj. Gianola, ki se je v skladu s prevladujočimi pogledi odločila življenje posvetiti materinstvu in v nasprotju s Henrikom delovati daleč stran od žarometov javnosti. Kot je sama zapisala v enem izmed številnih pisem možu, ki sta si jih med letoma 1894 in 1924 izmenjevala, ko se je on politično udeleževal v javnem prostoru, potoval, študiral in delal, ob tem pa rabil mir in odmik od družinskega vrveža, si je Henrika delila z »drugo ljubico – politiko«.⁵⁸ In čeprav jo le ta ni pretirano zanimala, je bila toliko poučena, da je vedela, kako v ključnih trenutkih odreagirati, včasih pa tudi uporabiti »nevednost« za strategijo preživetja. To nam daje slutiti zapis prigode ob začetku prve svetovne vojne v dnevniku Henrika Tume. Na domu Tumovih se je tedaj naselila elegantna gospa z Dunaja, ki se je izdajala za soprogo avstrijskega artilerijskega častnika, češ da želi biti v bližini

⁵⁶ Prav tam, 198.

⁵⁷ Hribar, *Košček slovenske zgodovine*, 20.

⁵⁸ HTZ, *Korespondenca*, Henrik piše Mariji, 26. 9. 1895.

moža na soški fronti, da bi jo ta lahko obiskoval. Dejansko je predvsem pri soprogah tedanjih politikov, odvetnikov in sodnikov marljivo vohunila. Henrik Tuma piše, kako je pridno obiskovala tudi njegovo ženo in skušala obrniti vsak njun pogovor na politiko, položaj na fronti, znance pri vojaki, predvsem pa je želela izvedeti, kakšno je njegovo mnenje o vsem dogajanju. Marija naj bi bila zelo diskretna in – tako Henrik – »se je delala še bolj nevedno v politiki, kolikor je res bila.«⁵⁹

Moški vstopi v čustveno in skrbstveno delo

Ženske so torej premikale meje svojega delovanja, prav tako pa tudi njihovi partnerji niso bili ločeni od zasebne sfere. Mnogi med njimi so za družino veliko žrtvovali in so se bili pripravljeni izpostaviti. Žrtev za družino ni bila le ženska stvar. Milan Skrbinšek je pisal, kako je oče pri iskanju posojila za šolanje svojih otrok doživel marsikatero ponižanje, a je iz ljubezni vse potrpel.⁶⁰ Njegov brat je v svojih spominih omenjal, kako je oče prodal »svoj ljubljani klavir, pri katerem je posedal ure in ure, komponiral, preigraval svoje skladbe in kompozicije drugih« in izročil denar sinu, ko je odšel v gledališče.⁶¹ O dolgovih zaradi šolanja otrok, ki so jih očetje morali odplačati, je pisal tudi Blaž Jurko: »Zgodilo se je, da sem skozi tri leta imel v mestnih šolah hkrati štiri otroke, kar me je stalo mesečno 80 gol-dinarjev, plače pa sem prejemal 50! Lezel sem torej v čim dalje večje dolgove, a nisem obupaval. Prekladal sem breme z rame na ramo. Izposojeval sem si denar v raznih zavodih. Ko nisem imel več kredita pri domačih posojilnicah, sem se zatekal k dunajskim Židom ...«⁶²

O vključenosti soprogov v družinsko življenje pričajo tudi

pisma Henrika Tume. Henrik je v svojih spominih Marijo komaj kaj omenjal, medtem ko bogata zasebna korespondenca nudi edinstven vpogled v njuno intimo. Pripoveduje o izmenjevanju mnenj, razumevanja, vidikov, pa tudi kompromisov in prilagajanja, sega na vsa področja vsakdanjega in duševnega življenja – od vprašanja poslov, gradnje hiše, urejanja okolice in notranjosti, službenih dejavnosti, oddiha, notranjih razpoloženj itd. Z Marijo se je Henrik nenazadnje pogovarjal tudi o povsem »ženskih zadevah«. Dejavni je bil med njenimi nosečnostmi, ko ji je svetoval in jo prosil, »da bodi vesela in uživaj kolikor le moč prosti zrak in gibaj zmerno. Ako čuvaš v sebi novo bitje, misli da je v njem najina prihodnost. Misli, da se tvoje obnašanje sedaj utiskava v mladi zarodek, da se bode enkrat na mladem obličju deteta čitala tvoja zmernost in premišljenost sedaj.« Zatrjeval ji je, da je prava ljubezen v odrekanju in obvladovanju samega sebe, obenem pa opozarjal, naj svojemu telesu privoščijo vse, kar mu koristi, ker tako investira v dobro za prihodnost – njun zarod.⁶³ Nič manj ni delil nasvetov, ko so se jima rodili otroci – sodeloval je pri prehrani, svetoval o oblačilih, higieni, varstvu otrok, počitku ter nenazadnje neposrednem odnosu med materjo in otrokom.⁶⁴ Nasveti o do-

Fotografija družine Tuma – Henrik z ženo Marijo in njunimi otroki.
(ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Arhiv Henrika Tume, RPNG, AHT, fotografije, Tuma osebno)

⁵⁹ Tuma, *Iz mojega življenja*, 333–334.

⁶⁰ Skrbinšek, *Gledališki mozaik*, 33.

⁶¹ Skrbinšek, *Spomini*, 82.

⁶² Jurko, *Moje dogodivščine*, 118.

⁶³ HTZ, *Korespondenca*, Henrik piše Mariji, Gorica, 17. 9. 1895. Misli, ki jih je Tuma teoretično razdelal tudi v študiji *Sek-suelni problem*.

⁶⁴ HTZ, *Korespondenca*, Henrik piše Mariji, Gorica, 29. 7. 1898.

jenju se pojavljajo tudi v pismu oficirja Henrika Obereigner.⁶⁵ Nekateri meščanski očetje so z otroki nemalokrat preživljali prosti čas ob skupnih dejavnostih.⁶⁶

Henrik Tuma ni bil edini, ki se je vmešaval v domače življenje, vzgojo otrok in diktiral tempo intimnega življenja. Tudi nekateri drugi primeri kažejo, da so moški v 19. stoletju znali kuhati⁶⁷ in se v primeru odsotnosti žensk znašli v gospodinjskih delih. Še bolj zanimivi pa so fragmenti, ki nakazujejo, da so bili moški ob nosečnostih žensk in samem porodu prisotni in zanje tudi skrbeli. Tako je soprogo Barbare Širca sodeloval pri porodu, kar je v svojem dnevniku skopo zabeležila: »Danes zjutraj pri vstajanju mi že ni bilo dobro in potem vedno slabše, nobenemu nisem nič povedala o tem, popoldne sem sporočila možu in šla gor, po četrty uri sem dobila močno vročino, potrkala sem, mož je prišel gor, o Bog, bilo mi je vedno slabše in ob trčetrt na šest sem povila fanta.«⁶⁸ V svojih spominih se je tudi Blaž Jurko pohvalil: »Kadar je šla žena v Rim, sem ji bil ves čas zvest, lepo sem ji stregel, ni zmanjkalo kurje juhe niti vina.«⁶⁹ Jurko je ob tem imel težave z iskanjem kokoši v septembru in je v svojih spominih opisal tudi prigode, kako je do njih prišel.⁷⁰

V 19. stoletju se je zgodila »materinska revolucija«, ki je spodkopala stare maskulistične koncepte avtoritete in discipline, namesto nje pa se je uveljavila »nežna materinska avtoriteta«, temelječa na empatiji. Ta je po eni strani uveljavljala nove strokovne poklice za ženske, po drugi pa dvigala status žensk v družini. Če je predindustrijska družba polagala poseben pomen na očetovsko avtoriteto in sodelovanje moških pri vzgoji in ekonomskih aktivnostih, je v novi industrijski družbi moški postal odsoten preskrbovalec družine,⁷¹ mati pa naraven in primarni starš otroku.⁷² Mati naj bi se tako »jako pregrešila«, če bi »zaradi drugega po-

sla, vso vzgojo otrokovo prepusti poslom«.⁷³ Še pri Antonu Martinu Slomšku sredi 19. stoletja otroke vzgajata oba starša skupaj in med njima ni razlike pri uporabi šibe ali vzgojnih besed.⁷⁴ Kasneje sta se vzgojni vlogi očeta in matere začeli ločevati. Jože Valenčič je zapisal: »Ko začne otrok spoznavati, naj se začne baviti ž njim tudi njegov oče. Budi naj v otrokovem srcu pravo ljubezen in spoštovanje. Brani naj ga na vseh potih slabih nagibov in razvad.«⁷⁵ Oče je tako začel delovati v svoji podporni vlogi: »Očetova vzgoja more le pomagati in nadaljevati, a temelje polaga mati. To more in zna le mati, če je taka, kakršna mora biti. Očeta vodi njegov poklic izven doma, ali mu nalaga le bolj splošna dela za družino. Le včasih in na kratko se more ukvarjati z otroki. Zato je bolj kot on odgovorna mati za vso vzgojo.«⁷⁶ Tovrstni nasveti so bili povsem v sozvočju z dogajanjem v »zahodnem svetu«, kjer se je začelo poudarjati, naj mož preživi večere doma, obenem pa zagotovi sredstva za preživljanje družine, kar naj bi bila njegova osnovna naloga.⁷⁷ Tudi v delih na Slovenskem tako najdemo opozorila: »Družinski oče naj išče poštenega razvedrila in veselja v krogu svojih otrok in družine. [...] Otroci takih družin bodo lepo vzgojeni in izobraženi.«⁷⁸ Hišnim gospodarjem in očetom je bila naložena »veljava in strogost«, »ljubezen in milina« pa materi.⁷⁹ Vendar omenjeni odlomki obenem pričajo o očetovskem skrbstvenemu delu in njihovi ljubezni do otrok, tako da nežna čustva še zdaleč niso bila omejena zgolj na soproge. Fran Govekar se takole spominja svojega očeta: »Vem, kaj je izguba očeta. V VII. šoli mi je umrl oče, a še dandanes, ko štejem že 47 let, začenjam ihteti in resnično jokati, če se spomnim na svojega nenadomestljivega »ata«. Kako bi ga potreboval še doslej! ... Saj sva si bila prijatelja! In ljubila sva se resnično ...«⁸⁰ Podobno z veliko

⁶⁵ Hribar, *Življenjepis Elze Kastl Obereigner*, 28.

⁶⁶ Vašte, *Podobe iz mojega življenja*, 21; HTZ, *Korespondenca, Marija piše Henriku, Tolmin*, 12. 7. 1904.

⁶⁷ Jurko, *Moje dogodivščine*, 83.

⁶⁸ Širca, *Dnevnik Barbare Širca*, 173.

⁶⁹ Jurko, *Moje dogodivščine*, 120.

⁷⁰ *Prav tam*, 117.

⁷¹ Allen, *Gardens of children*, 438, 440.

⁷² Frank, *Life with father*, 23.

⁷³ Zdravko, *Domača vzgoja. Učiteljski tovariš*, 28, 1888, št. 19 (1. 10. 1888), 291.

⁷⁴ *Sedem prošelj materam ino očetam. Drobtince*, 1, 1846, 180–185.

⁷⁵ Valenčič, *Vzgoja in omika*, 13.

⁷⁶ *Mati polaga temelje vsej vzgoji. Domoljub*, 37, 1924, št. 17 (23. 4. 1924), 241.

⁷⁷ Frank, *Life with father*, 28.

⁷⁸ Terseglav (Urbanus), *Knjiga o lepem vedenju*, 49.

⁷⁹ Zdravko, *Domača vzgoja. Učiteljski tovariš*, 28, 1888, št. 19 (1. 10. 1888), 291.

⁸⁰ Moravec, *Pisma Frana Govekarja*, 83.

nežnostjo o svojih otrocih v pismih prijateljem piše tudi Fran Govekar.⁸¹

Zaključek

Analiza razmerja med zasebnim in javnim prostorom v 19. stoletju kaže, da je bila dihotomija med obema sferama v resnici mnogo bolj fluidna, kot so jo predstavljali sodobni ideologi in misleci. Čeprav je uradni diskurz ženskam pripisoval vlogo varuhinj doma in družine, so empirični primeri iz slovenskega meščanskega okolja razkrili, da so bile ženske aktivne soustvarjalke gospodarskega, družbenega in celo političnega življenja. Njihovo delovanje – od sodelovanja v družinskih podjetjih do uporabe družabnih dogodkov za politično posredovanje – dokazuje, da je bilo zasebno vseskozi prepleteno z javnim in da so ženske v teh okvirih razvijale lastne oblike vpliva in avtonomije. Meščanska družba je s tem razkrila notranje protislovje med ideološkim idealom »angela v hiši« in dejanskimi praksami, ki so ženskam omogočale, da so znotraj omejitev sistema aktivno soustvarjale njegovo delovanje.

Viri in literatura

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL LJU 331,
Franja in Ivan Tavčar, Pismo Alberta
Kramarja, 24. 2. 1919.
Knjižnica in arhiv dr. Henrika Tume,
Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova
Gorica, Zapuščina dr. Henrika Tume –
HTZ, Korespondenca, Henrik piše Mariji,
26. 9. 1895; Henrik piše Mariji, Gorica,
17. 9. 1895; Henrik piše Mariji, Gorica,
29. 7. 1898; Marija piše Henriku, Tolmin,
12. 7. 1904.

Spletni vir

SIStory, Popis ljubljanskega prebivalstva, 1900:
Stari trg, Zvonarska ulica, Wolfova ulica,
Gradišče, <https://www.sistory.si/popis> (junij
2025).

Periodika

Sedem prošelj materam ino očetam. *Drobtince*, 1,
1846, str. 180–185.
Zdravko, Domača vzgoja. *Učiteljski tovariš*, 28,
1888, št. 19 (1. 10. 1888), str. 291–293.
Kako klerikalci agitirajo. *Slovenski narod*, 33,
1900, št. 263 (15. 11. 1900), str. 3.
Mati polaga temelje vsej vzgoji. *Domoljub*, 37,
1924, št. 17 (23. 4. 1924), str. 241.
Kazak, Bogdan: Nekaj o ženskem vprašanju.
Zora, 6, 1900, št. 4, str. 107–114.
Mahnič, Dr. [Anton]: Pisma o vzgoji. XII. Kak
poklic imajo ženske v človeškem društvu.
Kako jih moramo vzgajati. *Rimski katolik*, 3,
1891, št. 1, str. 22–26.
Tuma, Dr. H. [Henrik], Seksuelni problem. *Naši
zapiski*, VIII, 1911, št. 4/5, str. 101–111, št. 9/10,
str. 259–275; IX, 1912, št. 4/5, str. 115–125,
št. 6, str. 163–171, št. 10, str. 292–302, št. 12,
str. 354–363; X, 1913, št. 1, str. 3–17, št. 2, str.
34–47, št. 5/6, str. 169–175, št. 7/8, str. 287–242,
št. 9/10, str. 303–312, št. 11, str. 344–347, št. 12,
str. 379–382; XI, 1914, št. ½, str. 47–51, št. 3/4,
str. 98–101.

Literatura

Allen, Ann Taylor: Gardens of children, gardens
of god: kindergartens and day-care centres
in nineteenth -century Germany. *Journal
of social history*, pomlad 1986, Volume 19,
Issue 3, str. 433–450, [https://doi.org/10.1353/
jsh/19.3.433](https://doi.org/10.1353/jsh/19.3.433).
Allgore, Catherine: *Parlor politics: in which the
ladies of washington help build a city and a
government*. Charlottesville: University Press
of Virginia, 2000.
Ambrožič, Matjaž (ur.): *Dnevniški zapiski
dr. Evgena Lampeta (1898–1917)*. Ljubljana:
Arhivsko društvo Slovenije, 2007 (Viri /
Arhivsko društvo Slovenije: št. 26).
Baker, Paula: The domestication of politics:
women and american political society, 1780–
1920. *The American historical review*, junij
1984, Volume 89, Issue 3, str. 620–647.
Berger, Stefan: *History and identity*. Cambridge:
Cambridge University Press, 2022.
Bock, Gisela: *Ženske v evropski zgodovini*.
Ljubljana: cf*, 2004.

⁸¹ Moravec, *Pisma Frana Govekarja: 1. knjiga*, 47–48, 55, 78.

- Boyer, John W.:** *Culture and political crisis in Vienna: christian socialism in power, 1897–1918*. Chicago: The University of Chicago Press, 1998.
- Cerar, Miro:** Pravo in politika – vprašanje avtonomnosti modernega prava. *Pravo in politika* (ur. Jelica Šumič Riha). Ljubljana: Liberalna akademija, 2001, str. 15–46.
- Chalus, Elaine:** Elite women, social politics, and the political world of late eighteenth-century England. *The historical journal*, 43, 2000, št. 3, str. 669–697.
- Fischer, Jasna:** Odrprtost slovenske industrije v svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 24, 1994, št. 1, str. 35–43.
- Frank, Stephan M.:** *Life with father: parenthood and masculinity in the nineteenth century American North*. Baltimore – London: John Hopkins University Press, 1998.
- Hribar, Angelika:** *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Celje: Društvo Mohorjeva družba (Maribor: Dravska tiskarna), 2008.
- Hribar, Angelika:** Življenjepis Elze Kastl Obereigner. Elza Kastl Obereigner: *Elza Kastl Obereigner: (1884–1973): kiparka in slikarka* (katalog). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Mestni muzej Ljubljana, 2018, str. 10–35.
- Hribar, Ivan:** *Moji spomini*, Del 1. V Ljubljani: Merkur, 1928.
- Hribar, Zlata:** Košček slovenske zgodovine. »Homo sum ...«: *Ivan Hribar in njegova Ljubljana*. Katalog ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana. Ljubljana: Mestni muzej, 1997, str. 11–38.
- Igličar, Albin:** *Sociologija prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004.
- Jeglič, Anton Bonaventura:** *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar). Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015.
- Jurko, Blaž:** *Moje dogodivščine*. Sevnica: Planinsko društvo Lisca, 2002.
- Kerber, Linda K.:** Separate spheres, female worlds, woman's place: the rhetoric of women's history, *The journal of American history*, 75, 1988, št. 1, str. 9–39.
- Kos, Dušan:** *Zgodovina morale. 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Melik, Jelka:** Hribar in Šuklje pred sodiščem. *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosede* (ur. Vincenc Rajšp et al.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 977–992.
- Milčinski, Fran:** *Dnevnik 1914–1920*. V Ljubljani: Slovenska matica, 2000.
- Mlakar, Janko:** *Spomini*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1940.
- Moravec, Dušan:** *Pisma Frana Govekarja: 1. in 3. knjiga*. Ljubljana: RSS, 1982 in 1982.
- Pečnik, Barbara:** *Samo zaradi lakote in žeje gre Slovenec malokedaj v krčmo: podoba ljubljanskih gostišč na prelomu 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2017.
- Selišnik, Irena:** Political socialization in Carniola: the case of the women's and labour movements and the relationship between the public and the political. *Forum historiae*, 18, 2024, št. 2, str. 28–44, doi: 10.31577/forhist.2024.18.2.3.
- Sernec, Josip:** *Spomini*. Celje: Osrednja knjižnica, 2003.
- Simonton, Deborah:** *European women's work. 1700 to the present*. London: Routledge, 2003.
- Skrbinšek, Milan:** *Gledališki mozaik: stvaritve, kritike, razprave*. Ljubljana: Knjižnica mestnega gledališča Ljubljanskega, 1963.
- Skrbinšek, Vladimir:** *Spomini. Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja*, 36, 2000, št. 74/75, str. [65]–140.
- Smiljanič, Ivan:** »Obravnavaj, kakoršna še ni bila v Ljubljani«: finančna afera Terezije Aristoteles leta 1874. *Zbornik Andreja Studna* (ur. Žarko Lazarevič, Miha Ojsteršek in Mojca Šorn). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024, str. 238–266.
- Šantel, Avgusta st., Avgusta Šantel ml. in Saša Šantel:** *Življenje v lepi sobi*. Ljubljana: Nova revija, 2006.
- Šelih, Alenka et al.** (ur): *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
- Širca, Barbara:** *Dnevnik Barbare Širca: 1849, 1850, 1851 = Tagebücher von Barbara Širca*.

- 1849, 1850, 1851. Žalec: ZKŠT – Zavod za kulturo, šport in turizem, 2009.
- Terseglav, Franc (Urbanus):** *Knjiga o lepem vedenju*. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1918.
- Tuma, Henrik:** *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Tuma, 1997.
- Valenčič, Jožef:** *Vzgoja in omika ali Izvir sreče*. V Ljubljani: pisatelj, 1899.
- Vašte, Ilka:** *Podobe iz mojega življenja*, [Ljubljana]: Mladinska knjiga, 1964.
- Vidmar, Milan:** *Spomini*. Maribor: Obzorja, 1964.
- Vidmar, Josip:** *Obrazi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979.
- Vidmar, Živa:** Josipina Vidmar. *Splošno žensko društvo: 1901–1945: od dobrih deklet do feministk* (ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, str. 131–137.
- Vodopivec, Peter:** Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje: prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900). *Zgodovina za vse*, 1, 1994, št. 2, str. 30–44.
- Wright, Danaya C.:** Theorizing history: separate spheres, the public/ private binary and a new analytic for family law history. [2012] *Australia & New Zealand law & history e-journal*, Refereed Paper No 2, (44), str. 44–77, available at <http://scholarship.law.ufl.edu/facultypub/651>.
- Žnideršič, Anton:** *Spomini in zapiski*. Ljubljana: [samozal.] A. Mikačič, 1990.

Zusammenfassung

„ES HEISST, FRAU [MARIJA PFEIFER]
BAT JAKLIČ MIT TRÄNEN IN DEN
AUGEN, IHR ZU HELFEN, STIMMEN
FÜR IHREN VILJEM ZU ERBETTELN.“

Wie Männer und Frauen im langen 19. Jahrhundert die Grenzen der Geschlechterrollen überschritten

Der Beitrag problematisiert die vermeintliche Dichotomie zwischen privater und öffentlicher Sphäre im 19. Jahrhundert am Beispiel des slowenischen bürgerlichen Milieus. Obwohl der vorherrschende ideologische Diskurs die „natür-

liche“ Rollenteilung betonte, der zufolge Frauen der häuslichen Sphäre zugehörten, Männer hingegen dem öffentlichen, wirtschaftlichen und politischen Raum, offenbaren empirische Quellen eine wesentlich stärker verwobene Realität, die jeweils neu ausgehandelt wurde. Auf der Grundlage eines vielfältigen Korpus von Archivquellen, Erinnerungen, Korrespondenzen und Volkszählungen zeigen die Autorinnen, dass Frauen trotz des formalen Ausschlusses aus der institutionellen Politik aktive Mitgestalterinnen wirtschaftlicher, gesellschaftlicher und sogar politischer Prozesse waren.

Der Beitrag hebt insbesondere die umfangreiche Einbindung von Frauen in Familienunternehmen, Handel, Finanzen und kulturelle Produktion hervor, wobei ihre Tätigkeit häufig statistisch unsichtbar war oder auf hauswirtschaftliche Arbeit reduziert wurde. Zudem analysiert er informelle Formen politischen Handelns von Frauen mittels gesellschaftlicher Netzwerke, Salons und Wohltätigkeitsveranstaltungen sowie die strategische Nutzung von Geselligkeit, wodurch sie aus der scheinbar privaten Sphäre heraus auf politische Prozesse einwirkten. Heim und Familie erweisen sich damit als halböffentliche Räume, in denen fortwährend Machtverhältnisse hergestellt, Verhandlungspositionen ausgehandelt und politische Tätigkeit ausgeübt wurden.

Gleichzeitig relativiert der Beitrag die Vorstellung von der Abwesenheit von Männern im privaten Raum, denn er zeigt die bedeutende emotionale, fürsorgende und erzieherische Rolle, die Männer innerhalb der Familie hatten. Mit dem Fokus auf Alltagspraktiken anstelle normativer Ideale legt der Text die Spannung zwischen vorherrschenden Geschlechternormen und der Lebensrealität offen. Abschließend zeigt er, dass der private und der öffentliche Raum zutiefst verflochten und voneinander abhängig waren, während das Ideal des „Engels im Haus“ vor allem einen normativen Rahmen bildete, der durch die alltägliche Praxis fortwährend infrage gestellt wurde.

Schlagwörter: privat vs. öffentlich, Diskurs/Ideal vs. Praxis, Geschlecht